

<https://doi.org/10.28925/2524-0757.2024.14>
УДК [94 + 342.731 + 348.819] (477) «1918»

Володимир МІСЬКО,

кандидат історичних наук, доцент,
Тернопіль, Україна

Volodymyr MISKO,

PhD in Historical Sciences, Associate Professor,
Ternopil, Ukraine

e-mail: misko@tnpu.edu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0113-9966>

Арсен РОМАНІВ,

студент юридичного факультету
Західноукраїнського національного університету
та історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету ім. В. Гнатюка
Тернопіль, Україна

Arsen ROMANIV,

Student at the Faculty of Law
at West Ukrainian National University
and the Faculty of History
at Ternopil National Pedagogical
University named after V. Hnatyuk,
Ternopil, Ukraine

e-mail: arsromh@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7420-5207>

Свобода віросповідання та державно-канонічний статус православ'я за часів Української Держави гетьмана Павла Скоропадського

У статті проаналізовано реалізацію свободи віросповідання в Українській Державі гетьмана Павла Скоропадського в контексті конфесійної структури населення. На основі аналізу напрямків діяльності Міністерства ісповідань встановлено, що інтереси релігійних меншостей в державі були забезпечені належним чином і відповідали їх базовим потребам для функціонування, якщо їхня діяльність не мала політичного зафарбування. Доведено, що сповідуване більшістю українців православ'я було державною релігією, що відобразилось як у законодавстві, так і в стратегічній співпраці гетьманського уряду з Церквою. Відзначено, що пріоритетним для влади та православних ієрархів став канонічний статус Православної церкви в Україні, яка на задоволення обох сторін утвердилась в автономії, однак не змогла піднятися до автокефалії у зв'язку із геополітичною ситуацією та загальним настроєм українських вірян.

Ключові слова: Українська Держава, гетьман Павло Скоропадський, свобода віросповідання, взаємодія влади з конфесіями, державна релігія.

Freedom of Religion and the State-Canonical Status of the Orthodox Church during the Period of the Ukrainian State of Hetman Pavlo Skoropadskyi

The article analyses the state of affairs with the implementation of freedom of religion in the Ukrainian State of Hetman Pavlo Skoropadskyi in the context of the religious structure of the population. On the basis of the legal acts of the Ukrainian State, in particular, of a constitutional nature, and the directions of the Ministry of Confessions, it was established that the interests of religious minorities in the state were adequately provided for and met their basic needs for functioning, if their activities were not of a political nature. In particular, this is demonstrated by the example of large Christian non-Orthodox denominations (Catholicism, Greek Catholicism, evangelical denominations). It has been proven that Orthodoxy, professed by the majority of Ukrainians, was the state religion, which was reflected both in legislation and in the strategic cooperation of the Hetman government with the Church. It is emphasized that Hetman Pavlo Skoropadskyi played a decisive role in the position of interaction with the Orthodox Church and its development within the framework of the national cultural policy of the Ukrainian State, which was helped by the image of Hetman as a classical monarch from the point of view of the Orthodox clergy. It was noted that the priority issue for the authorities and Orthodox hierarchs was the canonical status of the Orthodox Church in Ukraine, which, to the satisfaction of both, established itself in autonomy, but could not rise to autocephaly due to the geopolitical situation and the general mood

of Ukrainian believers. Hence, the establishment of the autonomous status of the Orthodox Church in Ukraine became a logical consequence of the activity of the All-Ukrainian Church Council, which acted in accordance with the canons, and therefore such a status of the Church could not be questioned.

Key words: the Ukrainian State, Hetman Pavlo Skoropadskyi, freedom of religion, interaction of authorities with religions, state religion.

© Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, 2024
© Місько В., Романів А., 2024

Свобода віросповідання є однією з базових основ демократичного політичного режиму в державі, адже її реалізація свідчить про забезпечення демократії. Водночас це не означає, що держава й релігійні організації рівновіддалені у всіх сферах життя — їх гармонійна співпраця заради спільних соціальних цілей із невтручанням у справи виключної компетенції обох приносить користь суспільству. Такий баланс не суперечить принципу свободи віросповідання, а лише доповнює його, підкреслюючи рівний статус релігій у державі. Конституція України гарантує її у статті 35, проте недостатньо прописати норму в Основному Законі, треба реалізовувати її. У цьому допоможе досвід Української Держави гетьмана Павла Скоропадського, яка постала під час революційних подій 1918 року. Гетьманська влада зуміла досягнути неймовірних успіхів у сферах розбудови армії, економіки, дипломатії, інформаційної політики, втім не могла нехтувати духовним складником життя українців. Досвід Української Держави в реалізації свободи віросповідання та взаємодії із Православ'ям буде корисним для сучасної України.

Історіографія досліджень, пов'язаних із релігійним життям під час Української революції 1917–1921 років, зокрема періоду Гетьманату, розгорнулася із проголошенням незалежності України, що відобразили у наукових розвідках Олександр Ігнатуша¹⁷² та Катерина Чуйко¹⁷³. Обидва автори у своїх висновках погоджуються з тим, що українська історіографія поданого аспекту Української революції суттєво збагатилася, відображає науковий плюралізм. О. Ігнатуша стверджує, що на основі попередніх результатів виникло нове проблемне коло питань, зокрема пов'язаних з аналізом ролі державних інституцій у реформуванні Церкви та реакцією російської й інших помісних церков на національно-релігійний рух

в Україні. К. Чуйко вирізняє вагомість висвітлення міжконфесійних відносин та запровадження релігійної політики українських урядів на місцях. Вагомий вклад у цей напрямок дослідження зробили Алла Киридон, Світлана Телуха, Василь Ульяновський та інші. Важливим джерелом для висвітлення питання є мемуари Павла Скоропадського «Спогади: кінець 1917 — грудень 1918», де гетьман змістовно описав свою віру, взаємини із православним духовенством та хід Всеукраїнського церковного Собору¹⁷⁴. Переконалим підґрунтям для розвідки є також двотомний збірник документів та матеріалів Української Держави, укладений Інститутом історії України НАН України у співпраці із ЦДАВО України.

Мета статті — аналіз нормативної бази щодо свободи віросповідання та її реалізації в часи Української Держави та висвітлення формування взаємовідносин між гетьманською владою та Православною церквою.

Українська Державна гетьмана Павла Скоропадського значну увагу приділяла релігійним питанням, створивши законодавчу базу для свободи віросповідання. Передусім питання регулювалось актами конституційного характеру. Декларативне гарантування лунає в «Грамоті до всього українського народу»: «В цій свідомості кличу всіх Вас, громадян і козаків України — без різниці національності й віросповідання — допомогти мені і моїм працівникам і співробітникам в нашому загальному велико відповідальному ділі». Закріплено свободу віросповідання статтею 10 Законів про тимчасовий державний устрій України: «Всі належні до православної віри Громадяне Української Держави, а також всі мешканці на території України користуються кожний повсемістно свобідним відправленням їх віри і богослуженням по обряду оної»¹⁷⁵. Варто зауважити виняткове формулювання конституційної норми — вона стосується всіх мешканців території України, а не лише

¹⁷² Ігнатуша О. М. Церква в Українській революції 1917–1921 рр. як предмет сучасних історичних досліджень: підсумки двадцятилітнього досвіду вивчення проблеми. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2018. № 50. С. 84–112.

¹⁷³ Чуйко К. Релігійна політика національних урядів 1917–1921 років: сучасна українська історіографія. *Літопис Волині*. 2022. № 27. С. 124–128.

¹⁷⁴ Скоропадський П. П. Спогади: кінець 1917 — грудень 1918 / пер. з рос. Е. Соловей; упоряд. І. Гирич. Київ : Наш формат, 2017. С. 132–133.

¹⁷⁵ Українська Держава (квітень — грудень 1918 року). Документи і матеріали. У двох томах, трьох частинах. Т. 2 / Упоряд. : Р. Пиріг (керівник) та ін. Київ : Темпора, 2015. С. 40.

козаків та громадян, для яких гарантовано решта прав. Воно ж разом із статтею 9 (про першість християнської православної віри) Законів про тимчасовий державний устрій України формує окремих блок «Про Віру».

Для реалізації конституційної норми щодо свободи віросповідання, а також взаємодії із релігійними організаціями, спеціальним наказом гетьмана № 12 від 16 травня 1918 року було створено Міністерство ісповідань у складі Ради Міністрів Української Держави. Воно налічувало чотири департаменти (загальних справ, у справах Православної церкви, інослав'я та іновір'я (зокрема відділи християнських суспільств, іновірців, фінансово-статистичний), духовної освіти). За час існування Міністерство ісповідань очолювали Василь Зеньківський, Олександр Лотоцький та Михайло Воронович. Діяльність першого характеризувалася зваженістю, толерантністю, намаганням налагодити ефективну комунікацію із всіма релігіями, другого — посиленням взаємовідносин між державою і православ'ям в автокефальному напрямку, а останній не зумів безпосередньо приступити до виконання обов'язків через події навколо антигетьманського перевороту¹⁷⁶.

Неможливо точно встановити релігійний склад населення Української Держави, тому раціонально припустити, що він приблизно відповідає даним Всезагального перепису Російської імперії 1897 року. За даними щодо Волинської, Катеринославської, Київської, Подільської, Полтавської, Таврійської (континентальної частини, без врахування Криму, адже статус півострова був предметом переговорів між українським та кримським урядами), Харківської, Херсонської, Чернігівської губерній простежується абсолютне переважання православних християн — майже 85 %. Решту склали в основному іудеї та християни, відмінні від православних (римо-католики, протестанти, старообрядці)¹⁷⁷.

Ці дані демонструють монолітність жителів України в релігійному питанні, тому акцент робився саме на відношенні до Православної церкви. Однак Міністерство ісповідань не залишило поза увагою інші конфесії. У планах було створення законодавчої бази щодо їхнього функціонування в Українській Державі, зокрема безпосередньо через організацію керівних центрів громад вірян. Для цього треба було зібрати дані про

всі конфесії, їх потреби та проблеми, налагодити контакти із місцевими релігійними представниками. Гарантувавши свободу віросповідання, держава дала право на вільну релігійну діяльність, не обмежуючи її здійснення. Щодо Католицької церкви, то Українська Державна, разом із свободою віросповідань, стежила, щоб її діяльність не носила політичного характеру, реагуючи на такі прояви з боку церковних діячів. Додатково докладались зусилля для врегулювання відносин із Ватиканом щодо створення вітчизняного керівного органу католиків, відділеного від Польщі, що повторювало загальну політику створення місцевих релігійних осередків. Передбачалося передати під управління єпископа Ігнація Маріуша Дуб-Дубовського Луцько-Житомирської дієцезії всі католицьких парафій на території Української Держави та унормувати релігійне життя католиків відповідно до їхніх потреб окремим законом про статус Римо-католицької церкви. Схожа політика провадилася і стосовно греко-католиків, однак з певними пересторогами щодо ймовірного розростання їх місійної діяльності серед населення. Плани щодо законодавчого регулювання Міністерство мало і щодо старообрядців, протестантських конфесій (євангелістів-лютеран, євангельських християн-баптистів, адвентистів сьомого дня), мусульман, юдеїв¹⁷⁸. На поточні запити релігійних громад Рада Міністрів Української Держави реагувала одразу, схвально вирішуючи порушені питання (до прикладу, було дозволено заставляти цінні папери в Державному банку київській Євангельсько-лютеранській церковній раді за погодженням з Державним банком, Вірменсько-грегоріанській церкві в Одесі — закріпити за нею дворове місце з будинками)¹⁷⁹. Отже, можемо констатувати, що в Українській Державі сповна відобразилась свобода віросповідання щодо усіх релігій, а влада через Міністерство ісповідань намагалась задовольнити потреби конфесій, організувати керівні релігійні центри на території держави, законодавчо врегулювати їх статус.

Контакти Міністерства віросповідань із Українською Державою не обмежувалися вирішенням релігійних питань, а й виявлялися в активній участі у громадському житті. До прикладу, всім єпископам у Києві було запропоновано організувати по церквах «кружечний збор» на користь постраждалим внаслідок підривів на артилерій-

¹⁷⁶ Киридон А. М. Релігійно-церковне життя в період Гетьманату: проблемне поле взаємодії. *Національна та історична пам'ять*. 2013. № 7. С. 254–255.

¹⁷⁷ Чорний С. М. Національний склад населення України в ХХ сторіччі: довідник. Київ: ДНВП «Картографія», 2001. С. 38–39.

¹⁷⁸ Ульяновський В. І. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Гетьманату Павла Скоропадського). Київ: Либідь, 1997. С. 200–229.

¹⁷⁹ Українська Державна (квітень — грудень 1918 року). Документи і матеріали. У двох томах. Т. 1 / Упоряд.: Р. Пиріг (керівник) та ін. Київ: Темпора, 2015. С. 602, 626.

ських складах у районі Звіринця¹⁸⁰. Релігійні громади через своїх уповноважених представників були суб'єктами виборчого процесу, а саме виборцями, на муніципальних виборах (ст. 10 Тимчасового Статуту міських дум та порядок виборів гласних цих дум)¹⁸¹.

Відносини між Українською Державою і Православною церквою, до якої належала переважна більшість — 85 % населення, характеризувалися особливим статусом, передбаченим ст. 9 Законів про тимчасовий державний устрій України: «Первенствуюча в Українській Державі є віра християнська, православна». Регулював взаємовідносини закон «Про правне становище православної церкви в Українській державі». Тобто, документ конституційного характеру унормовує православ'я як релігію, що, не порушуючи свободу віросповідання, посідає в державі чільне місце. Зокрема, поки фінансування для інших релігійних організацій було в планах, для Православної церкви воно уже було запущено. На утримання православного духовенства на період 1918–1919 рр. було асигновано загалом 15 млн карбованців, із них 3 млн — для духовенства на окупованих землях Холмщини, Підляшшя та Полісся¹⁸², для яких перший транш у розмірі 120 тис. крб. асигновано 2 липня 1918 року¹⁸³. Однак Українська Держава спрямовувала видатки не тільки загалом, а й на конкретні потреби. До прикладу, на проведення Всеукраїнського православного церковного Собору було асигновано 1 млн 117 тис. 600 карбованців¹⁸⁴. Статус православного християнина був визначальним і під час запису до козацтва: згідно з ст. 6. Універсалу гетьмана П. Скоропадського щодо відродження козацького стану, «з інших українських громадян запис приймається тільки від осіб православної віри, які будуть визнані достойними цього»¹⁸⁵.

Шкільна освіта, де у часи Російської імперії навчальні заклади у віданні Православної церкви посіли свою нішу, мала бути секуляризована — згідно з законом про остаточну передачу Міністерству народної освіти та мистецтва й місцевому самоврядуванню колишніх шкіл Найсвятішого

Синоду. Державі та місцевому самоврядуванню підпорядковувалися усі типи таких шкіл: церковнопарафіяльні, второкласові, церковно-вчительські й інші¹⁸⁶. Масштабні проекти Української Держави в інформаційно-культурному просторі зачепили освітні процеси, зокрема щодо релігійної освіти. У новоствореному університеті в Кам'янці-Подільському було засновано богословський факультет, випускники якого здобували вищу освіту¹⁸⁷. Функціонування такого факультету означало й формування української науки в галузі релігієзнавства. Важливою інституцією, де досліджувався спектр релігієзнавчих питань, стала утворена Українська Академія наук, у історико-філологічному відділі якої виокремлювався напрямок досліджень історії української церкви у контексті всесвітньої історії церкви, у відділі соціальних наук в класі юридичних наук — церковного права¹⁸⁸. Державна підтримка поширювалась не лише на державні навчально-наукові інституції, а й на духовні заклади (найбільший з них — Київська духовна академія)¹⁸⁹.

Така взаємодія між Українською Державою і Церквою не могла не вплинути на те, що будь-які дії останньої в питаннях, що прямо чи опосередковано зачіпали політичну сферу, могли розглядатись як офіційна позиція першої. До прикладу, щодо панахиди по гетьману Іванові Мазепі (відбулася, церковне прокляття щодо нього митрополит Антоній вважав несправедливим)¹⁹⁰ чи імператорові Миколі II (надано можливість, однак лише у разі акцентування уваги на додання до титулу слова «колишній»)¹⁹¹.

Українська Держава та персонально гетьман стали для Церкви уособленням стабільності в буремний час розпаду Російської імперії. Митрополит Київський і Галицький Антоній (Храповицький) прагнув проведення інтронізації гетьмана за зразком монархії, а відтак і становлення монархічної форми державного правління¹⁹². Його монархічні погляди були не окремим проявом щодо розвитку Української Держави, а послідовною позицією від періоду існування Російської імперії до заснування й обрання предстоятелем

¹⁸⁰ Українська Держава... Т. 2. С. 111.

¹⁸¹ Там само. С. 314.

¹⁸² Українська Держава... Т. 1. С. 98.

¹⁸³ Українська Держава... Т. 2. С. 144.

¹⁸⁴ Там само. С. 108.

¹⁸⁵ Там само. С. 57.

¹⁸⁶ Там само. С. 379–381.

¹⁸⁷ Там само. С. 362–364.

¹⁸⁸ Там само. С. 365–368.

¹⁸⁹ Українська Держава... Т. 1. С. 661.

¹⁹⁰ Там само. С. 133–135.

¹⁹¹ Там само. С. 162.

¹⁹² Кравчук М. В., Романів А. Р. Державне будівництво та державно-правові ідеї Павла Скоропадського. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. Вип. 3. С. 11

Російської православної церкви закордоном для білого емігрантського руху¹⁹³. Варто зауважити, що схоже до інтронізації дійство відбулось безпосередньо в день повалення УЦР та становлення Української Держави — 29 квітня 1918 року тимчасовий керівник Київської митрополії Никодим (Кротков) разом із духівництвом і народом провів святковий молебень і благословив гетьмана¹⁹⁴. Загальне позитивне враження від постаті гетьмана відзначено у всіх православних ієрархів, які прибули на II сесію Всеукраїнського церковного Собору¹⁹⁵.

Доволі цікаво складались обставини щодо канонічного статусу православ'я в Україні та ролі Української Держави у вирішенні цього питання. Ключовими стали особисті погляди гетьмана: «На початках, окрім організаційної роботи, котра вимагала багато часу, було церковне питання, через яке в перші ж такі дні Гетьманства я потрапив у жахливе становище. Я був до нього дуже мало підготований, а розбирати цю складну справу і вести всю політику цього питання довелося мені. Я йшов обережно, навпомацки, посеред хору нарікань справа і зліва». Для Павла Скоропадського це стало не лише питанням державного будівництва, а й власної совісті: «Особисто я глибоко віруючий православний християнин. Безмежно прив'язаний до нашого православ'я, але не можу без щирого жалю дивитися, на що перетворилася наша Церква завдяки ганебній політиці, яку вела стосовно неї стара урядова Росія. Віру задушено, убито все живе, святе в нашій релігії, загублено, а залишився якийсь мертвотний, холодний обрядовий бік». Процес визначення канонічного статусу Православної церкви в Україні тягнеться ще з діяльності УЦР, однак її позиція була досить ризиковою — вона ґрунтувалась лиш на політичному рішенні без аналізу релігійних догм та ситуації всередині вірян та духовенства. Основною проблемою у вирішенні церковного питання в Українській Державі була крайня поляризація православних християн на категоричних противників відходу від Москви та радикальних поборників автокефалії, навіть не зовсім законної. І одні, й інші застосовували фактор активізації греко-католиків на свою користь: противники вказували на те, що скликання Українського церковного Собору призведе до нової унії, а прихильники — що затягування із вирішенням питання відштовхуватиме від них громади і стане підґрунтям для поширення греко-католицизму. Гетьман, за аналогією із політичними процесами у Росії 1917 року,

прагнув здійснити децентралізації церковного управління, не порушуючи канонічного права. Попри те, що загалом Міністерство ісповідань мало вирішувати це питання (і намагалося у межах своїх повноважень), більшість офіційних та неофіційних контактів проходила саме через гетьмана. Саме він ініціював скликання єпископами Собору та обмінювався думками із новопризначеним митрополитом Київським і Галицьким Антонієм (Храповицьким), із яким відносно у Міністерства ісповідань не склались. Православний очільник вирізнявся «чорносотенною» позицією, не схвалював кроки з реформування релігійної освіти, не погоджувався з автокефальною тенденцією в Україні. Важливо було не тільки вирішити питання, а й не допустити розкол серед вірних: «На ту пору, не знаючи ще, якого шлях спрямування набуде загальна політика, наскільки я зумію втримати її у своїх руках, я дуже боявся, аби не стався церковний розкол, якщо б не знайшовся шлях до легкого розв'язання цієї справи. Я припускав можливість появи в нас двох Церков: однієї — московської, до якої прилучився би майже цілком Київ, і другої — української, вкрапленої майже по всій території України»¹⁹⁶. Загалом основна ідея Павла Скоропадського в контексті здобуття автокефалії — народ її прагне, однак постає серйозний ризик у вигляді неналежної кількості налаштованого для цього духівництва, що в силах підтримати самостійницьку тенденцію.

Обговорення важливих питань церковного життя відбувалось на Київському єпархіальному елекційному Соборі, II та III сесіях Всеукраїнського церковного Собору. Слід зауважити, що статус першого згаданого зібрання можна трактувати формально як всеукраїнський (як вважала гетьманська влада і українське духовенство), а не лише як окремих єпархіальний (на думку церковної влади), але оскільки створення єдиної української митрополії ще не відбулось, то де-юре обирався очільник Київської єпархії¹⁹⁷.

Київський елекційний Собор ставив перед собою завдання обрання церковного очільника, однак спосіб його затвердження викликав дискусію. Частина делегатів (зокрема представники Київської духовної академії) виступали за висування обраного кандидата не безпосередньо на затвердження до Патріарха Московського, а й Всеукраїнського Собору, до цього ж підштовхувала гетьманська влада, яка хотіла мати вплив при обранні і узгоджувати затвердження із Патріархом, однак більшість цю ідею не підтримали і визнали об-

¹⁹³ Телуха С. С. Митрополит Антоній (Храповицький) — адепт монархічного способу правління державою. *Вісник Нац. техн. ун-ту «ХПІ»* : зб. наук. пр. Темат. вип. : Актуальні проблеми історії України. 2012. № 65(971). С. 85.

¹⁹⁴ Скоропадський П. П. Спогади. С. 132–133.

¹⁹⁵ Ульяновський В. І. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Гетьманату...). С. 259–260.

¹⁹⁶ Скоропадський П. П. Спогади... С. 177–182.

¹⁹⁷ Ульяновський В. І. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Гетьманату...). С. 231.

рання Антонія (Храповицького) таким, що уже відбулось. Додатково розглядалися питання щодо автокефалії та українізації богослужінь за попередньою оцінкою утворених під час Собору комісій. Результати голосування показали абсолютну єдність в питанні надання автономного статусу Церкві, відкинувши як автокефалію, так і українізацію церковного життя¹⁹⁸. Це означало згортання процесів усередині епархій щодо автокефального руху, що запустились в 1917 році та особливо сильно проявились у Волинській, Київській, Подільській і Полтавській епархіях¹⁹⁹. Натомість у 1918 році вірні Київської епархії задекларували особливо консервативну позицію щодо розвитку Церкви, яку озвучили у Меморандумі представників православного населення Києва до гетьмана й уряду, де воліли, щоб питання автокефалії та українізації богослужінь вирішувались вищою церковною владою, без втручання влади²⁰⁰. Із урахуванням заявленої позиції на Київському елекційному Соборі це означало непрямий конфлікт із гетьманом щодо церковних питань і небажання змін. Загалом позиція на епархіальних виборах влаштовувала патріарха Тихона, який через схвалення автономних тенденцій в Українській Державі та всьому постімперському просторі зміг зберегти частину контролю²⁰¹.

Скликання II сесії Всеукраїнського церковного Собору відбулось у липні за ініціативи гетьмана після розмови із усіма 13 єпископами²⁰². У перший же день проведення Собору, 8 (20) червня, міністр ісповідань Василь Зінківський представив питання, на які влада хотіла отримати відповідь: канонічний статус Церкви, створення автономних органів управління, взаємовідносини православ'я із владою в нових реаліях. Голова Собору єпископ Пимен (Пегов) частково пристав на вимоги влади: на розгляд було винесено питання про утворення вищого органу управління Церквою в Україні, становище духовних шкіл, матеріальне забезпечення духовенства, однак обговорення статусу автокефалії вважалося передчасним, адже потребувало ретельної підготовки та тривалого обговорення²⁰³. Неабиякий переполох спричинив лист очільника мирної делегації від Української Держави із РСФРР Сергія Шелухіна до делегатів II сесії Всеукраїнського церковного Собору, де

він обстоював автокефальний курс, однак уряд від цих заяв відхрестився, вказавши на те, що висловлена позиція є персональною, а не такою, що відображає думку влади щодо становища православ'я в Україні²⁰⁴. Під час проведення Собору одразу ж окреслилась двоїста позиція відносин між Церквою й Українською Державою — перша не схвалювала втручання другої у власні справи, зокрема щодо взаємин з Москвою чи канонічного статусу, однак прагнула державного покровительства у вирішенні матеріальних питань. Згідно з підсумками II сесії Всеукраїнського церковного Собору, очолював Церкву митрополит Київський і Галицький, Всеукраїнський церковний Собор визначався вищим органом церковного управління, Священний Собор відповідав за внутрішнє церковне життя, а Вища церковна рада відала зовнішніми зв'язками. Патріарх мав лише затверджувати й благословляти Митрополита Київського і Галицького, а єпископів лиш благословляти, адже їхнім затвердженням займався Священний Собор, ще — виступати апеляційною інстанцією при розгляді судових справ щодо єпископів²⁰⁵. У питанні управління й канонічного статусу рішення Собору засвідчили автономний статус Церкви Української Держави у межах Православної церкви Росії. Держава пильно стежила за перебігом Всеукраїнського церковного Собору²⁰⁶. Рада Міністрів постановила, що митрополит Антоній потребує не лише церковного, а й державного затвердження гетьманом²⁰⁷. Завершився Собор святкуванням дня янгола Павла Скоропадського, що припадав на 29 червня (12 липня) 1918 року, на День апостолів Петра і Павла²⁰⁸.

III сесія Всеукраїнського церковного Собору, розпочата в кінці жовтня 1918 року, в основному розглядала ті ж питання церковного життя, що й попередня. Головним в обговоренні було питання позиції Патріарха в контексті затвердження ним доповнення до «Положення про Вище церковне управління». На Соборі уповні проявилась напруга між Українською Державою та церковними діячами, яка виникла не лише в питанні повноважень Міністерства ісповідань на протиположний церковним, а й у обговоренні канонічного статусу Церкви. Якщо із розподілом компетенцій конфлікт мав зародки ще із становленням Мініс-

¹⁹⁸ Ульяновський В. І. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Гетьманату...). С. 232–243.

¹⁹⁹ Там само. С. 97.

²⁰⁰ Там само. С. 245–246.

²⁰¹ Ігнатуша О. М. Зміни канонічного статусу Православної Церкви в Україні (1918–1930-ті рр.): від автономії до екзархату. *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*. 2006. № 20. С. 198–199.

²⁰² Скоропадський П. П. Спогади... С. 180.

²⁰³ Ульяновський В. І. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Гетьманату...). С. 257–258.

²⁰⁴ Українська Держава... Т. 1. С. 101–102.

²⁰⁵ Ульяновський В. І. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Гетьманату...). С. 266–271.

²⁰⁶ Українська Держава... Т. 1. С. 91.

²⁰⁷ Там само. С. 98.

²⁰⁸ Там само. С. 135.

терства, то на III сесії Всеукраїнського церковного Собору міністр Олександр Лотоцький твердо оголосив про вимогу уряду щодо автокефального статусу православ'я в Україні, інакше Собор буде розпущено владою і оголошено нові вибори до нього з надією на збільшення проукраїнської частки в ньому. Це неабияк схвилювало митрополита Антонія та учасників Собору, однак зміна кадрового складу уряду в той же день виступу міністра та початок антигетьманського перевороту, очолюваного Директорією, відкинули це питання. Навіть якби перешкод для обговорення автокефального статусу Церкви не було, а уряд й надалі наполягав на власній позиції, це не надто вплинуло б на ухвалення такого рішення Церквою — лише троє соборян схвалили цю ідею, натомість деякі ієрархи навіть пропонували відлучити Олександра Лотоцького від Церкви²⁰⁹. Думка Собору щодо автономії в складі РПЦ збереглася, а подальші наміри влади щодо автокефалії не було розвинуто, що відбувалося паралельно із вимушеним декларуванням курсу Української Держави на зближення із неарадянською «білою» Росією. Важливим питанням на III сесії Всеукраїнського церковного Собору до початку державного перевороту Директорії була масштабна аграрна реформа гетьмана Павла Скоропадського, запущена приблизно в час скликання сесії, на якій соборяни більшістю постановили, що за будь-яких умов державного фінансування священників чи його відсутності земельні наділи в обмеженому розмірі слід залишити²¹⁰.

Отже, свобода віросповідання повністю втілилась в Українській Державі, яка прагнула забезпечити права не тільки для домінуючої більшості населення — православних вірян, а й для меншо-

сті, що сповідували різноманітні гілки християнства та інші релігії. Завдання на взаємодію із усіма конфесіями було покладено на Міністерство ісповідань, яке досить успішно комунікувало з ними без дискримінації жодної з них, реагуючи на їхні потреби. Єдиним критерієм щодо обмежень у релігійній діяльності була політична чи антидержавна спрямованість. Пріоритетним завданням для Міністерства ісповідань стало утворення місцевих релігійних осередків керівництва та їх функціонування з метою недопущення іноземного впливу, хоча у випадку римо-католиків Української Держави цей вплив існував з боку Ватикану, однак мав перерватись із Польщею. Попри рівність усіх конфесій, православ'я посідало чільне місце як державна релігія із відповідними стратегічними напрямками співпраці із Українською Державою. Його державний статус був закріплений у акті конституційного характеру та простежувався в решті законодавства. Канонічний статус православ'я в Україні став предметом розбіжностей в поглядах державної та церковної влади, і якщо перша діяла досить активно, враховуючи важливість питання з позиції потреб Української Держави і з врахуванням церковного права (на відміну від політики УЦР), то друга була досить реакційною й занадто схильною до збереження підпорядкування Патріарху Московському. Отже, автономний статус Церкви, схвалений на Київському елекційному соборі та II сесії Всеукраїнського церковного Собору, не отримав розвитку до автокефального на III сесії Всеукраїнського церковного Собору, причиною чого були не стільки геополітичні та внутрішньодержавні обставини, скільки загалом настрої ієрархів і вірян щодо збереження зв'язків із Московією.

REFERENCES

- Chorny, S. (2001). *Natsionalnyi sklad naseleння Ukrainy v XX storichchi [The National Composition of the Population of Ukraine in the 20th century]*. Kyiv: DNVP «Kartohrafiia» [in Ukrainian].
- Chuiko, K (2022). *Relihiina polityka natsionalnykh uriadiv 1917–1921 rokiv: suchasna ukrainska istoriohrafiia [Religious Policy of National Governments in 1917–1921: Modern Ukrainian historiography]*. *Litopys Volyni*, 27, 124–128 [in Ukrainian].
<https://doi.org/10.32782/2305-9389/2022.27.20>
- Ihnatusha, O. (2006). *Zminy kanonichnoho statusu Pravoslavnoi Tserkvy v Ukraini (1918–1930-ti rr.): vid avtonomii do ekzarkhatu [The Changes in the Canonical Status of the Orthodox Church in Ukraine (1918–1930): From autonomy to exarchate]*. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho derzhavnoho universytetu*, 20, 198–207 [in Ukrainian].
- Ihnatusha, O. (2018). *Tserkva v Ukrainii revoliutsii 1917–1921 rr. yak predmet suchasnykh istorychnykh doslidzhen: pidsumky dvadtsiatylitnoho dosvidu vyvchennia problem [The Church inside Ukrainian Revolution of 1917–1921 as a Subject of Modern Historical Research: The Summary of Twenty Year Long Experience of the Problem Investigation]*. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, 50, 84–112 [in Ukrainian].
<https://doi.org/10.26661/swfh-2018-50-005>

²⁰⁹ Ульяновський В. І. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Гетьманату...). С. 301–302.

²¹⁰ Там само. С. 308–309.

- Kyrydon, A. (2013). Relihiino-tserkovne zhyttia v period Hetmanatu: problemne pole vzaiemodii [Religious and Church Life during the Hetmanate Period: A problematic field of interaction]. *Natsionalna ta istorychna pamiat*, 7, 252–259 [in Ukrainian].
- Kravchuk, M., & Romaniv, A. (2022). Derzhavne budivnytstvo ta derzhavno-pravovi idei Pavla Skoropadskoho [State Building and State and Legal Ideas of Pavlo Skoropadsky]. *Aktualni problemy pravoznavstva*, 3 (31), 6–15 [in Ukrainian].
[https://doi.org/ DOI:10.35774/app2022.03.006](https://doi.org/DOI:10.35774/app2022.03.006)
- Skoropadskyi, P. (2017). *Spogady: kinets 1917 — hruden 1918 [Memoirs: the end of 1917 — December 1918]*. (E. Solovei, Trans). I Huruch (Ed.). Kyiv: Nash Format [in Ukrainian].
- Telukha, S. (2012). Mytropolyt Antonii (Khrapovytskyi) — adept monarkhichnoho sposobu pravlinnia derzhavoiu [Metropolitan Anthony (Khrapovytskyi) — an adept of the monarchical way of ruling the state]. *Aktualni problemy istorii Ukrainy*, 65 (971), 81–86 [in Ukrainian].
- Pyrih, R. (Ed.). (2015). *Ukrainska Derzhava (kviten — hruden 1918 roku). Dokumenty i materialy [The Ukrainian State (April — December 1918). Documents and materials]*. Vol. 1, Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
- Ulianovskiy, V. (1997). *Tserkva v Ukrainskii Derzhavi 1917–1920 rr. (doba Hetmanatu Pavla Skoropadskoho) [The Church in the Ukrainian State 1917–1920 (the time of the Hetmanate of Pavlo Skoropadskyi)]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції: 23.02.2024 р.

Дата схвалення до публікації: 05.04.2024 р.

Creative Commons Licenses: Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0)